

Сонько Я. В.,
аспірант кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ВПЛИВ ЗБОРІВСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КАМПАНІЇ 1649 РОКУ НА ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ФАКТОР ГЕТЬМАНЩИНИ

THE INFLUENCE OF THE ZBORIV MILITARY CAMPAIGN OF 1649 ON THE STATE-BUILDING FACTOR OF THE HETMANSHIP

Стаття присвячена дослідженню військово-тактичного перебігу Зборівської кампанії та її історико-правових наслідків. Також розглядаються хронологічна послідовність військової стратегічної операції і воєнно-історичні аспекти Зборівської битви. З'ясовано й окреслено безпосередню роль договору в історії державно-правових явищ і процесів. Виокремлено загальне значення суттєвих причинно-наслідкових взаємозв'язків зовнішньо-політичної діяльності, формування тенденції розвитку подальшої суті правових відносин в роки національної революції. Окрім того, у статті узагальнюються основні умови Зборівського договору, його суспільно-політичний вплив на теренах Української козацької держави, а також становлення історико-правового державотворчого фактора. Наслідки Зборівської кампанії як одного з етапів визвольної війни втілюють комплекс соціальних трансформацій, узагальнюють нові форми державної єдності, висвітлюючи при цьому чітке усвідомлення національної самоідентифікації суспільства. На основі подій 1649 року вдосконалюються аспекти державобудівничої програми Богдана Хмельницького в етнічних межах України, які впливають на подальшу еволюцію суспільно-політичного ладу її форми правління та зміцнення правових дипломатичних відносин. Адже саме в період національної революції відбувається становлення довершеного вигляду полково-сотенного порядку управління козацького війська, з'являються нові прошарки українського суспільного ладу, що стимулюють процес вдосконалення національної системи права. Внаслідок підписання Зборівської угоди між Військом Запорозьким та Річчю Посполитою під юрисдикцію козацької адміністрації перейшли Київське, Чернігівське, Брацлавське воєводства, де формується система козацького судоустрою та компетенція судів. Окрему увагу акцентовано на провідних положеннях договору та його правотворчому значенні для подальшої розбудови Гетьманщини. Визначено фундаментальні закономірності виникнення і функціонування основних політично-ідейних принципів національної державності за конкретних історичних умов.

Ключові слова: *воєнне мистецтво, договір, Богдан Хмельницький, Річ Посполита, козацьке військо.*

The article is devoted to the study of the military-tactical course of the Zboriv campaign and its historical and legal consequences. The chronological sequence of the military strategic operation and military-historical aspects of the Battle of Zboriv are also considered. The direct role of the agreement in the history of state and legal phenomena and processes is clarified and outlined. The general significance of the essential causal relations of foreign policy, the formation of the tendency of development of the further essence of legal relations during the years of the national revolution is highlighted. In addition, the article summarizes the main conditions Treaty of Zboriv, its socio-political influence on the territory of the Ukrainian Cossack state, as well as the formation of the historical and legal state-building factor. The consequences of the Zboriv campaign, as one of the stages of the liberation war, embody a complex of social transformations, generalize new forms of state unity, while highlighting a clear awareness of the national self-identification of society. Based on the events of 1649, aspects of Bohdan Khmelnytsky's state-building program within the ethnic borders of Ukraine were improved, which, in turn, influenced the further evolution of the socio-political system of its form of government and the strengthening of legal diplomatic relations. After all, it was during the national revolution that the perfect form of the regimental-hundredth order of command of the Cossack army was formed, and new strata of the Ukrainian social system appeared, which stimulated the process of improving the national legal system. Subject to the signing of the Zboriv Agreement between the Cossack Hetmanate and the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Kyiv, Chernihiv, and Bratslav voivodships came under the jurisdiction of the Cossack administration, where the Cossack judicial system and court jurisdiction were formed. Particular attention is paid to the leading provisions of the treaty and the law-making significance for the further development of the Hetmanate. The fundamental regularities of the origin and functioning of the basic political and ideological principles of national statehood under specific historical conditions are determined.

Key words: *martial arts, contract, Bohdan Khmelnytsky, Polish Lithuanian Commonwealth, Cossack army.*

Постановка проблеми. Зборівська битва є визначальною подією, що знаменувала собою зміни загальнонаціонального масштабу державотворення. Окрім дослідження військово-історичних особливостей Зборівської кампанії 1649 року, увага зосереджена на формуванні правового значення Зборівського договору як невід'ємного складника процесу державотворення та його ролі у зовнішньополітичному функціонуванні. Дослідження воєнного мистецтва – одного з етапів періоду визвольної війни, а також аналіз наслідків бойових дій кампанії допоможе якісніше сформулювати становлення демократичних історико-правових процесів і визначити проблеми укладення договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню воєнного питання Зборівської кампанії присвятили свої праці такі вітчизняні і закордонні науковці: Я.Р. Дашкевич, К.В. Маєвський, В.М. Петрів, Є.А. Разін, І.П. Крип'якевич, В.К. Липинський, П.К. Федоренко, О.М. Апанович, В.А. Смолій, В.С. Степанков, Я. Віммер, О.Ю. Геровський, М.С. Грушевський, Д.І. Яворницький, Л.О. Окиншевич. Автори докладно розглядають перебіг воєнних дій, але поза увагою дослідників залишається наслідковий зв'язок державно-правових концепцій в межах воєнно-історичних фактів. Натомість наше дослідження присвячене аналізу результатів кампанії та умовам Зборівського договору, а також здебільшого розглянуто його всебічний вплив на загальні принципи державотворення Гетьманщини.

Постановка завдання. Завданням статті є відтворення хронологічної послідовності воєнної операції та дослідження наслідків впливу Зборівської кампанії на формування державно-правових аспектів Гетьманщини.

Виклад основного матеріалу. Гетьман Богдан Хмельницький, тримаючи в облозі Збараж, добре розумів, що вирішальна битва ще буде попереду. А отже, навмисне не мав наміру взяти табір Вишневецького, прагнучи виманити короля з рештою війська. Адже у разі поразки Польща б залишилася без армії та й загалом без керівництва. Тоді ніщо не завадило б Хмельницькому втілити свої плани у життя – визволити всі українські землі і створити незалежну державу.

14 липня 1649 року король Речі Посполитої Ян Казимир II отримує звістку про те, що польська армія перебуває в облозі козацької та крим-

ськотатарської армії. Польський король зі своїм зібраним військом виїхав з Любліна на допомогу тим, хто був в облозі. 13 серпня польська армія зупинилася на правому березі р. Стрипа. Як відомо, Зборів розташовувався на лівому березі згаданої річки, що ускладнювало рух польської армії, адже ця водойма мала заболочені береги, а навпроти Зборова в Стрипу впадала р. Мала Стрипа, береги якої були з ідентичною місцевістю, що додавало труднощів у здійсненні військових маневрів. Богдан Хмельницький скористався цією перевагою для розгрому польського війська. Наступного дня польське військо спорудило два мости через Стрипу для переправи зранку 15 серпня. Його чисельний склад налічував приблизно 18–20 тис. осіб, з них 11–12 тис. – кіннота [1, с. 255].

Водночас Богдан Хмельницький вдається до організації постійно діючої глибинної розвідки та сприяє активній участі місцевого населення в нейтралізації війська Яна Казимира. Створення розвідувальної мережі в районі воєнних дій забезпечувалося сотнями Прилуцького полку (Скотаренко) разом із татарськими підрозділами, а керував розвідкою Ф. Джалалій [2, с. 165]. За повідомленнями польських джерел, глибинну розвідку за допомогою татарських загонів Богдан Хмельницький здійснював на відстань до 80 км, що дозволяло отримати інформацію того ж дня [3, с. 300]. Гетьман очікував моменту, коли завдяки просуванню польського війська створяться найсприятливіші умови для його розгрому. Саме такі умови склалися в ніч з 13 на 14 серпня. Богдан Хмельницький зняв з облоги 10 козацьких полків та майже 30 тис. кримськотатарської кінноти і вирушив до Зборова за маршрутом: Збараж – Тернопіль – Озерна [1, с. 255]. Частина українського й татарського війська залишив біля Збаража на чолі з обозним І. Чернятою для облоги польської армії.

Грунтуючись на аналізі бойових дій, похідна побудова війська гетьмана відповідала плануванню зустрічної битви. Передовий загін української армії у складі 30 тис. татарської кінноти, посилений козацькими підрозділами з вогнепальною зброєю, рушив першим. За ним на відстані 20 км – 5 тис. возів обозу та головні сили у складі 50 тис. вояків. 14 серпня татари зупинилися на ночівлю на р. Висушка, а основні сили – на р. Серет. 15 серпня передовому загону

доручили перешкодити просуванню польського війська у важкодоступних рельєфних умовах шляхом низки атак на його передові полки, обози та підрозділи тилового забезпечення. Ці дії передового загону мали розпорозити сили ворога, деморалізувати його і створити умови для повноцінного його оточення з метою завдати поразки польській армії. 15 серпня в напрямку Зборова вирушили головні сили з Тернополя, а передовий загін просувався від Озерної. Через 2 години він підійшов до Зборова й очікував з міста сигналу до атаки. Основним завданням у цьому маневрі для татарської кінноти був вибір моменту атаки.

Польський учасник Зборівської битви детально задокументував епізод, який стався 15 серпня, а саме тоді, коли польська артилерія, піхота і кінна хоругва передислокувалися на лівий берег, а табір на правому березі було розформовано. У Зборові вдарили дзвони, що скликали на Божу службу (оскільки була неділя) [3, с. 247]. Цей сигнал сповістив татарську кінноту про початок атаки. Сприятливість моменту атаки полягала в тому, що, переправивши артилерію, кінноту і піхоту на лівий берег р. Стрипа, до Зборова, польський король залишив на правому березі без мушкетно-артилерійської підтримки посполите рушення і тилове забезпечення своєї армії. Отже, татарська кіннота за вогневої підтримки козацьких підрозділів атакувала полк князя Корецького, що передислокувався на лівий берег. Але головний удар скерувала на військо, яке залишалося на правобережжі р. Стрипа. Татарська кіннота обійшла військо Яна Казимира з півночі, потім переправилася біля Метеніва і рушила на південь уздовж польського табору, який розтягнувся на 7 км вздовж правого берега річки [1, с. 255].

Оскільки татари зайняли позиції з правого берега, зокрема заволоділи переправою у Млинцях, вони ввели додаткові сили на правий берег Стрипи, які грабували вози польського табору неподалік Зборова. Те військо, що не переправилося на лівий берег до Зборова, було деморалізоване та вщент розбите, тому зазнало вагомих втрат – близько 4 тис. осіб [2, с. 165]. Були створені абсолютно всі умови для того, щоб влаштувати розгром польського війська головними силами. Богдан Хмельницький зі своїм штабом прибув під час бою до Зборова

з метою розвідки для отримання інформації про ворога та вивчення місцевості. Він планував зранку 16 серпня за підтримки татарської кінноти ввести в бій козацькі полки, які прибули до Зборова 15 серпня [1, с. 255].

У джерелах, які ми наразі маємо, крім козаків, що штурмували місто й табір польського війська, згадуються також татари. Однак і тут немає чіткої оцінки діяльності останніх, оскільки автори зазвичай наголошують на вчиненні тиску козацьких полків. Про козаків згадують частіше, ніж про татар, адже той факт, що козацька піхота була більш ефективною в такій операції, ніж кавалерія (в даному випадку татарська), видається вельми слушним. Отже, вдаючись до перевірки наявних матеріалів, згадані події мають ґрунтуватися на загальноновизнаному принципі, і серед них найбільш цінними є такі, що були написані одразу після тих гарячих епізодів. Такими джерелами, безсумнівно, є доробки польського дипломата XVII ст. Войцеха Мяковського, який розповів про битву під Зборовом незабаром після її закінчення [4, с. 435]. Войцех Мяковський зазначав, що під час боїв (16 серпня) загинуло лише декілька сотень бійців татарського війська, а це з огляду на масовий напад великої татарської групи на потужно укріплені польські позиції видається порівняно невеликими втратами. За спогадами Войцеха Мяковського, ситуація в місті Зборів на той час була набагато гіршою. Полковник Матвій Гладкий на чолі свого полку за підтримки татар вчинив напад на Зборів із тилу. Саме місто було оточене ровом, валами та оборонними огорожами й укомплектоване польським підрозділом з 400 драгунів [5, с. 133], які згодом опинились у складній ситуації. Козаки, подолавши перешкоди, почали вриватися до міста. Окрім того, вони швидко спорудили нові вали, на яких облаштували артилерію, обстрілюючи польську оборону.

Із наближенням сутінок особовий склад польського війська охопила паніка. Поширилися чутки, що король нібито вже втік, таємно втікали окремі жовніри, але одразу ж потрапляли у полон до татар, які оточили табір. Становище короля і польського війська ставало несприятливим. На військовій раді було вирішено вдатися до перемовин з Богданом Хмельницьким та Ісламом Гіреєм III. При цьому, щоб не принизити корону, посередником на них

вирішили обрати останнього. Але кримський хан не одразу дав згоду на проведення переговорів, тому зранку битву продовжили згідно з запланованими діями. Від самого ранку українське військо вчинило напад на місто та розташований польський табір [6, с. 136]. Проте оборона польської королівської армії більшою мірою була посилена валами, зведеними за одну ніч [7, с. 205]. Згідно з описом дослідників козацькі полки, що атакували польський табір і місто, проявили на другий день битви значно більшу рішучість, ніж татарська армія [6, с. 137]. Татари, імовірно, за наказом хана мали намір розпочати мирні переговори з королем Казимиром, а тому вже не брали активної участі у битві, як попереднього дня. Їхня підтримка обмежилася лише кількома ударами по польських позиціях. Низька ефективність татарських нападів змусила певну частину істориків думати, що це був лише вид демонстрації сили, а не фактична спроба зламати польську оборону на ділянці довірених їм операцій [8, с. 152]. Можливо, також гнів татарських воїнів був результатом бажання грабувати та здобувати якомога більше здобичі до кінця битви, ніж під час, власне, битви, як зауважує кримський літописець Мехмед Сенаї. Однак варто зазначити, що думки щодо цих подій розділилися. Так, біограф Яна Казимира Збігнев Войчик писав, що 16 серпня козаки і татари розпочали важку атаку на королівські позиції [9, с. 81–82]. Отже, трактування участі татар у боях 16 серпня є досить різним. Певна річ, немає сумнівів, що хан прагнув сидіти за столом переговорів і хотів мати сильнішу позицію. Також важко повірити в те, що татарське військо залишилося повністю пасивним на другий день битви, і про це навіть не йде мова. Але виникають сумніви, що після отримання звістки про те, що поляки готові розпочати мирні переговори, хан Іслам Гірей хотів повністю знищити королівське військо, як передбачає кримськотатарський літописець. Нагадаємо, що Іслам Гірей продемонстрував деякі вагання щодо цього під час маршу до Зборова [10, с. 105]. Можливість укладення миру на надзвичайно вигідних для ханства умовах була більш перспективною, ніж розгромити війська Речі Посполитої під Зборовом та зміцнити позиції гетьмана Хмельницького [11, с. 176].

Проте повернімося до перебігу битви. Татарська кіннота та козацька піхота розпочали штурм Зборівського замку та польського табору, розташованого поблизу нього. Відвоювавши Зборів, козаки повернули його фортечну артилерію на польський табір, на переправу [2, с. 167]. Очікувався цілковитий розгром польського війська, але у другій половині дня надійшла команда припинити бойові дії і розпочати переговори між Річчю Посполитою, кримськотатарською стороною та Гетьманщиною. Битва під Зборовом закінчилася.

Зустріч договірних сторін відбулася ввечері 16 серпня між польським і татарським таборами. Коронний канцлер Єжи Оссолінський та заступник канцлера Литви Казимир Лев Сапега вирушили на попередні переговори з ханським дипломатом. Татари запропонували негайно підписати мирну угоду, Оссолінський зі свого боку запропонував перенести перемовини на наступний день. Тому подальші переговори були відкладені, як хотів канцлер [12, с. 259]. Чергові перемовини розпочалися вранці 17 серпня. Того дня вперше у них взяв участь і Богдан Хмельницький [13, с. 18]. Зустріч канцлера та Хмельницького проходила в не надто дружній атмосфері. Відповідно до королівського наказу, озвученого Оссолінським, гетьман мав викласти свої вимоги, причому зважаючи на ситуацію, що склалася.

Наступного дня, 18 серпня, вже були проведені належні переговори з козаками, яких офіційно представляли Хмельницький і татарська сторона. Від імені короля переговори проводили Єжи Оссолінський, Казимир Лев Сапега, Кшиштоф Конєцпольський та Адам Кісіель [10, с. 108]. Перемовини з гетьманом Хмельницьким тривали цілий день. Козацькі постулати обмежувалися 18 пунктами, так званими умовами Війська Запорозького [14, с. 226]. Однак найважливішою частиною переговорів, що проходили поблизу Зборова, були польсько-татарські угоди. До речі, Богдан Хмельницький також брав у них участь. У середу, 18 серпня, умови були остаточно узгоджені сторонами. Договір містив два документи: «Пункти трактату з ханом» та «Реверс ханський» («Лист союзний») [15, с. 302]. Якщо зазначити стисло, то Ян Казимир під тиском татар мав погодитися на більшість пунктів договорів, визнаючи спільну угоду [16, с. 71–72].

Баланс переваг та недоліків також відрізнявся для кожної з договірних сторін. Безперечним лідером укладених договорів був, звісно, Іслам Гірей III. Тут найбільший зиск здобуло Кримське ханство. Окрім матеріальної сторони, завдяки успіхам, досягнутим у сутичках з Річчю Посполитою, репутація ханства значно посилювалася [6, с. 137]. Кримськотатарський хан став фактичним захисником і керманічем козацького війська. Тобто не Ян Казимир, а кримські татари в цьому випадку виступили гарантом польсько-українського договору, що для польського короля було очевидним приниженням та ознакою слабкості держави.

Зборівська угода насправді була нетривалим компромісом, хиткість якого усвідомлювали всі сторони, що підписали договір. Це не задовольнило ні українське козацтво, очікування якого були набагато більшими, ні Річ Посполиту, для якої договір став вимушеним прийняттям [17, с. 56]. Тому цінність такого врегулювання було легко передбачити найближчим часом. Подібний сценарій достеменно відповідав політиці Кримського ханства. Безперечно, сам Іслам Гірей добре усвідомлював непостійність угоди, яку він уклав. Хоча офіційно хан виступав тут як союзник і захисник українського козацтва, але насправді це був дволикий і нелояльний союзник, який у своїх планах прагнув підтримати тривалий воєнний стан в Україні (без вибору переможця) [18, с. 68], від чого виграли лише кримські татари.

Щодо змісту Зборівського договору, то потрібно зазначити, що з юридичної точки зору справді вперше в історії українсько-польських взаємовідносин XIV–XVII ст. варшавський уряд визнав статус автономії частини українських земель, що перебували у складі Речі Посполитої [19, с. 245]. Український історик В.К. Липинський наголошує на тому, що договір став першою спробою української нації забезпечити для себе в межах Речі Посполитої політичну автономію (на козацькій території – Брацлавське, Чернігівське, Київське воєводства) [20, с. 16]. Хоча під час перемовин гетьман Хмельницький був вимушений відмовитися від території щонайменше шести полків: Любартівського, Барського, Звягільського, Остропільського, Миропільського та Подністровського [19, с. 245], а реєстр

війська було скорочено до 40 тис. осіб, проте не було вирішене релігійне питання. Селянам запропонували повернутися до «належного послушанства» польським панам – шляхті, які могли повернутися до своїх маєтків і відновити права власників [19, с. 238]. Кримським татарам дозволялося брати ясирів на українських землях під час відступу до Криму. Отже, договір ігнорував соціально-економічні інтереси селян, міщан і козацьких низів. Так, умови Зборівського договору перекреслили програму гетьмана Хмельницького, зокрема домогтися створення незалежної Української держави, адже козацька Україна отримала лише обмежену автономію у складі Речі Посполитої [21, с. 238].

Згідно з висновками історика В.К. Липинського Богдан Хмельницький, зважаючи на зовнішні і внутрішні реалії, впродовж 1648–1652 років відстоював позиції автономізму, тобто мав намір створити Українську козацьку державу у складі Речі Посполитої на засадах федерації (конфедерації) як перший етап на шляху до незалежності Козацької республіки. При цьому очевидно, що польська шляхта, побоюючись в перспективі втратити маєтки в Україні, не допустила би утворення козацької автономії. А тому гетьман вважав, що запорукою створення та існування Української держави у складі Речі Посполитої могла стати міцна влада польського короля як «архетипу самовладного господаря». [22, с. 229].

Неодноразово історики, зокрема М.С. Грушевський [23, с. 214], Т.І. Мацьків [24, с. 154], Я.Ф. Качмарчик [10, с. 106] та інші, намагалися пояснити генезу Зборівського договору, який став підсумком Переяславського договору, тобто основою української автономії аж до часів Конституції Пилипа Орлика [25, с. 471] (виборна гетьманська монархія парламентарного типу), і з їхнім вирішенням проблеми не можна погодитися. Науковці були переконані, що кримський хан Іслам Гірей III зрадив Богдана Хмельницького і не допустив гетьмана до прямих переговорів із королем Польщі Яном Казимиром. Отже, на їхню думку, справжнім автором Зборівського договору був Іслам Гірей III, а Богдану Хмельницькому нічого не залишалось, як його прийняти. Тож, як вважають вчені, Зборівський договір не відповідав політичним планам і вимогам гетьмана Війська Запорозького [26, с. 67].

Військово-політичний союз також сприяв зміцненню міжнародних позицій козацької України і був суттєвою перешкодою на шляху створення Річчю Посполитою антиукраїнської коаліції. Водночас він мав і негативну сторону, що стало надто помітним з літа 1649 року. Зокрема, кримськотатарська еліта, провадячи політику «рівноваги сил», намагалася не допустити розпаду Речі Посполитої й утворення незалежної України. Проте хан Іслам Гірей III і його оточення намагалися використати козаків для реалізації власних задумів щодо приєднання до Криму Астраханського й Казанського ханств і досягнення незалежності від Османської Порти [27, с. 137].

Політичні наслідки Зборівської кампанії засвідчили провал намірів українського уряду домогтися незалежності й ненадійність військово-політичного союзу з Кримом, знать якого намагалася не допустити розпаду Речі Посполитої. Відтоді козацька Україна втратила свободу дій щодо Речі Посполитої й змушена була зважати на позицію ханату, який будь-коли міг підтримати супротивника. За таких обставин її дипломатії доводилося, з одного боку, уникати загострення стосунків із Кримом, а з іншого – утримувати його у сфері інтересів української зовнішньої політики, що виявилось вкрай складним завданням. Проте отримана автономія дозволяла продовжувати боротьбу за реалізацію державної ідеї і сприяла зміцненню статусу козацької України як суб'єкта міжнародних відносин [27, с. 138].

Висновки. Отже, у Зборівській битві 1649 року застосовувалося широке маневрування козацької армії у місцевості воєнних дій, а також на полі бою: переправа через р. Стрипа для розгрому сил польських військ біля Зборова, використання особливої форми введення сил гетьманської армії під прикриттям передового загону у Зборові. Зборівська битва є показовим етапом визвольної війни в контексті оперативного-тактичного вирішення проведення бойових дій. Кампанію уособлює класичний різновид зустрічної битви. Одним із ключових моментів Зборівської битви можна вважати атаку підрозділом козацької армії під час ворожої переправи через р. Стрипа. Характерна болотяна місцевість, фактор раптовості та тимча-

сове роз'єднання польських сил Яна Казимира сприяло успішному проведенню воєнних дій. Важливими аспектами кампанії 1649 року вважаються висока організація тактичної розвідки, яка охарактеризувала загальну ситуацію, а також місця зосередження сил супротивника. Військова операція відзначається чітким способом кооперації як українських, так і татарських сил та засобів під час їхнього маневрування на полі бою. Також широко застосовувалася вогнева озброєність і досконала підготовка піхоти. Одним із основних критеріїв успішної кампанії було об'єднання повстанських сил з метою ослаблення польського війська до його зіткнення з регулярною армією.

Тож гетьман Хмельницький під тиском кримських татар уклав із королем Яном Казимиром договір, який радше формально визнавав козацьке управління на південно-східних теренах Речі Посполитої. Його непересічне значення для подальшої розбудови Української держави полягало в тому, що це перший у післякняжий період історії України документ, офіційно визнаний Річчю Посполитою. Зборівський договір був чинним до 1651 року, коли розпочався новий етап війни. На нього орієнтувався Богдан Хмельницький у своїх вимогах в 1652–1654 роках. З укладенням Переяславських статей між Україною і Московським царством Зборівський договір остаточно втратив юридичну силу. Однак на його основі пізніше були розроблені Гадяцький (1658 рік) і Чуднівський (1660 рік) договори між Гетьманською державою і Річчю Посполитою, які містили основні положення свого попередника. Отже, Зборівський договір вперше після втрати українцями державності внаслідок монгольської навали в середині XIII ст. і падіння Галицько-Волинського князівства в 1349 році відновив Українську державу в новій формі – як Козацьку республіку. І в цьому його епохальна роль. Зборівський договір не відповідав розмаху народно-повстання, яке не поступалося найбільшим рухам в Європі. Та й не здійснилися мрії гетьмана Хмельницького про велику державу – аж до Холма і Галича. Проте Україна з польської колонії перетворилася на самостійну державу, на яку змушені були зважати сусідні країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Gorka O. "Ogniem i mieczem" a przyczynowosc historyczna. Warszawa, 1986. 355 s.
2. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / відп. ред. Ф.П. Шевченко та ін. 2-ге вид., виправ. і допов. Львів : Світ, 1990. 408 с.
3. Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. / сост. А.З. Барабой, ред. П.П. Гудзенко и др. ; Институт истории АН УССР, Арх. упр. при Совете Министров УССР. Киев : Наукова думка, 1965. 824 с.
4. Helcel A. Z. Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bieckiego, Księga pamiętnicza. Kraków, 1864. 912 s.
5. Biernacki W. Powstanie Chmielnickiego. Gdańsk, 2006. 310 s.
6. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.
7. Голобуцький В.А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Киев : Гос. издательство политической литературы УССР, 1992. 360 с.
8. Kubala L. Szkice historyczne. Lwów, 1880. 318 s.
9. Zbigniew W. Jan Kazimierz Waza. Wrocław, 2004. 274 s.
10. Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki. Wrocław, 1988. 267 s.
11. Крип'якевич І.П. Історія України / відп. ред. Ф.П. Шевченко та ін. Львів : Світ, 1990. 519 с.
12. Serczyk W.A. Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651. Kraków, 2016. 444 s.
13. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України : в 2 т. 3-тє вид. Київ : Либідь, 1995. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 608 с.
14. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 1997. 380 с.
15. Kubala L. Jerzy Ossoliński. Lwów, 1883. Т. 1. 358 s.
16. Прицак Л.Д. Із досліджень про державу Богдана Хмельницького 1648–1657 pp : статті і матеріали. Харків : Акта, 2003. 278 с.
17. Голобуцький В.О. Богдан Хмельницький – великий син українського народу. Київ : Держполітвидав, 1954. 97 с.
18. Zbigniew W. Wojny kozackie w dawnej Polsce. Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. 80 s.
19. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: соц.-політ. портрет. Київ : Либідь, 1993. 500 с.
20. Липинський В.К. Україна на переломі 1657–1659: замітки до історії українського державного будівництва у XVII ст. Вид. 2-ге. Нью-Йорк : Булава, 1954. 304 с.
21. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 568 с.
22. Стороженко І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII ст. Книга 1: Воєнні дії 1648–1652 pp. / за наук. ред. Ф.П. Шевченко ; передм. М.П. Ковальського. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського державного університету, 1996. 326 с.
23. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т. 8. Ч. III : Київ – Відень, 1922. 288 с.
24. Мацьків Т.І. Повстання Богдана Хмельницького та Зборівський договір у західноєвропейських джерелах. Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Париж, 1995. Т. 32. 482 с.
25. Pritsak O. The First Constitution of Ukraine of 5 April 1710. Cultures and Nations of Central and Eastern Europe 1710. 1998–2000. Т. 22. 496 s.
26. Прицак Л.Д. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648–1657 pp. Харків : Акта, 2003. 493 с.
27. Смолій В.А., Степанков В.С. Український політичний проект XVII ст.: становлення національного інституту влади / Ін-т історії НАН України. Київ, 2014. 193 с.